

«دانشنامه امام حسین (ع)»

خدمتی سترگ به پیشگاه سیدالشهدا (ع)

صدیقه خوش نژادیان

با گذر زمان و فراوان شدن مکتوبات در حوزه های گوناگون، نیاز به نگارش کتاب های مرجع و دقیق، بیشتر نمایان می گردد. کتاب های مرجع اگر با دقت لازم به نگارش درآیند و پژوهشگران از وجود آنها آگاه گردند و در دسترس باشند، بخش عمده ای از مکتوبات را تحت تأثیر قرار می دهند و به آنها جهت درست خواهند داد.

بررسی جامع و همه جانبه زندگی پیامبر (ص) و اهل بیت (علیهم السلام)، از آن رو که به فهم درست گفتار، رفتار و موضعگیری آنان در شرایط گوناگون می انجامد، ضروری است؛ زیرا نگاه تجزیه ای و تک بعدی، از آفت بدفهمی مصون نیست. در نگاه جامع می توان رشته پیوند حلقه های به ظاهر گسسته را پیدا کرد؛ چنان که با همین نگاه می توان تعارض ظاهری برخی سخنان و رفتارها را برطرف ساخت.

این جامع نگری، تنها با پژوهش های علمی و روشمند درباره هر یک از این پیشوایان، تحقق می یابد که لازمه آن، حضور محققان با تخصص های گوناگون در مراحل مختلف پژوهش است. به انجام رساندن چنین پژوهش هایی، سالیان دراز است که دغدغه آیت الله ری شهری و همکارانش در پژوهشکده علوم و معارف حدیث بوده است.

دانشنامه امیر المؤمنین (ع) که در سال ۱۳۷۹ منتشر شد، نخستین اثر از این مجموعه بود که پس از مدت ها تلاش علمی، به ثمر نشست و در جامعه علمی داخل و خارج کشور، بازتاب های بسیار مثبت داشت.

و اینک شاهد به بار نشستن دومین تلاش در این زمینه هستیم: دانشنامه امام حسین (ع).

دانشنامه امام حسین (ع)؛ محمد محمدی ری شهری، با همکاری سید محمود طباطبایی نژاد و سید روح الله سید طباطبایی و دیگر محققان مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث؛ ترجمه عبدالهادی مسعودی، چاپ اول، ۱۴ ج، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۸ ش، ۶۶۱۲ صفحه.

ضرورت بازنگری تاریخ عاشورا

ظرفیت گسترده فرهنگی واقعه عاشورا و جایگاه ویژه آن در جهان اسلام، به ویژه نزد پیروان اهل بیت (علیهم السلام)، ایجاب می کرده است موضوع نهضت حسینی، توسط توانمندترین دانشمندان و کارشناسان، مورد تحقیق و تدقیق قرار گیرد و ابعاد متنوع و آموزنده این حماسه سرشار از هدایت، عزت و سعادت را تبیین و تفسیر نمایند.

اما با کمال تأسف، باید گفت عدم توجه لازم از جانب حوزه های علمیه و شخصیت های بزرگ علمی شیعه به این مسئله بسیار مهم، از یک سو، و گره خوردن مراسم عزاداری سیدالشهدا (ع) با معیشت شماری از مردم، از سوی دیگر، سبب شده است در بسیاری از مجالس عزاداری امام حسین (ع)، تحریک عواطف مردم، جایگزین تبیین اهداف بلند نهضت حسینی گردد و بدین سان، نه تنها بازار گزارش های ضعیف و بی ریشه عاطفی، رونق یابد، بلکه با این استدلال ماکیاولی که «هدف، وسیله را توجیه می کند»، راه برای جعل و دروغ در مرثیه سرایی، هموار شود.

البته باید مطالبی را هم که به عنوان «زبان حال» از سوی روضه خوانان و مرثیه سرایان، مطرح شده است و به تدریج، به «زبان قال» تبدیل شده و می شود، به فهرست گزارش های ضعیف، افزود!

باری! پاسخگو نبودن حوزه های علمیه و کارشناسان خبره به نیازهای جدی جامعه در زمینه تاریخ صحیح و اهداف بلند نهضت حسینی، سبب شده است شمار کتاب هایی که خصوصاً در عصر حاضر درباره امام حسین (ع) تألیف شده اند، به صدها و بلکه هزاران جلد برسد؛ اما کتاب های مستند و قابل اعتماد در جهت تبیین صحیح تاریخ نهضت حسینی و اهداف و آرمان های آن، بسیار اندک باشند؛ از این رو، بازنگری و بازنگاری تخصصی تاریخ عاشورا و پاکسازی آن از مطالب بی اساس و موهن، بسیار ضروری می نماید و این، بزرگ ترین خدمتی است که مراکز علمی و پژوهشی می توانند به ساحت مقدس اباعبدالله الحسین (ع) و مکتب اهل بیت (علیهم السلام) داشته باشند.

دانشنامه امام حسین (ع)، گامی است در این راه، که پس از سال ها تحقیق و تلاش، با همکاری شماری از پژوهشگران مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث به بهره برداری رسیده است. دانشنامه امام حسین (ع) که حاصل تلاش ده ساله جمعی از پژوهشگران است، با محور قرار دادن امام حسین (ع) و جستجو در بیش از پانصد مصدر تاریخی، حدیثی، فقهی، تفسیری، کلامی و... آنچه را درباره زندگانی فردی و

گفتنی است در معرفی این اثر گرانشنگ که شناسایی و بازنمایی آن ضرورتی اجتناب ناپذیر است، از مقدمه کتاب نیز بهره برده ایم.

می توان تاریخ زندگانی نورانی حضرت اباعبدالله (ع) را به پنج دوره تقسیم کرد:

- دوره اول، مقارن با حیات پیامبر (ص) (۴-۱۱ق)؛
- دوره دوم، از رحلت پیامبر (ص) تا پایان خلافت عثمان (۱۱-۳۵ق)؛

- دوره سوم، مقارن با خلافت امام علی (ع) (۳۵-۴۰ق)؛
- دوره چهارم، از شهادت امام علی (ع) تا هنگام مرگ معاویه و به قدرت رسیدن یزید (۴۰-۶۰ق)؛

- دوره پنجم، دوران قیام بر ضد حکومت یزید (۶۰-۶۱ق).
هر یک از دوران های تاریخ زندگی امام حسین (ع)، ویژگی های قابل تأمل و آموزنده ای دارد: یکی از مهم ترین ویژگی های دوره نخست، پرورش یافتن در دامان پیامبر (ص) و برخورداری از تأثیرهای عاطفی و معنوی پیامبر خداست.

در دوره دوم، انزوای سیاسی امام (ع) و روابطشان با خلفا و نقش ایشان در حوادث مهم دوران جوانی شان (مانند فتوحات افریقیه و طبرستان و پیشگیری از قتل عثمان)، ویژگی هایی هستند که باید مورد بررسی قرار گیرند.

ویژگی دوره سوم، حضور ایشان در جنگ های جمل، صفین و نهروان و نیز حضور فعال در کنار پدر است.

ویژگی دوره چهارم، همراهی امام حسین (ع) با تصمیم گیری های امام حسن (ع) در برخورد با معاویه و احترام گذاشتن کامل ایشان به برادر است؛ به علاوه، اعتراض ها و موضع گیری هایی در برابر حکومت معاویه از ایشان به چشم می خورد که زمینه ساز حادثه عاشورا شمرده می شوند.

و سرانجام به دوره پنجم زندگی امام (ع) می رسیم که هر چند از نظر زمانی، نسبت به دیگر دوره ها، کوتاه تر است، اما مهم ترین، حساس ترین و افتخارآمیزترین فصل تاریخ زندگانی امام حسین (ع) است.

نهضت حسینی، اواخر ماه رجب سال ۶۰ هجری، با حرکت امام حسین (ع) از مدینه به طرف مکه، آغاز شد و با بازگشت اهل بیت ایشان به مدینه، پایان گرفت.

این دوره کوتاه - که کمتر از یک سال به طول انجامید - از نظر کمیت، بسیار کوتاه و زودگذر بود؛ اما از نظر کیفیت و آثاری که بر آن مترتب شد، بسیار مهم، جاوید و فراموش ناشدنی است. آنچه در این دوره کوتاه اتفاق افتاد، نه تنها در تاریخ اسلام، بلکه در تاریخ بشر، بی نظیر است.

فضل، نقد گردیده است.

فصل دوم، درباره نامگذاری امام حسین (ع) است. در این فصل آمده است نامگذاری امام (ع) و برادرش امام حسن (ع)، از طریق وحی به پیامبر خدا (ص) صورت گرفته و پس از اشاره به نام‌ها، کنیه و لقب‌های ایشان، ضمن تحلیلی، برخی از گزارش‌ها در مورد اینکه امام علی (ع) در ابتدا نام «جعفر» و یا «حرب» را برای ایشان انتخاب کرده بود، نقد و رد شده است.

در فصل سوم، ویژگی‌های چهره، اندام و هیئت ظاهری امام حسین (ع) بیان شده است و شباهت‌های ایشان به جدش پیامبر خدا (ص)، مادرش فاطمه (س) و موسای پیامبر (ع) و نیز چگونگی رنگ کردن مو، لباس پوشیدن، عمامه گذاشتن و نقش انگشتر ایشان، گزارش شده است.

فصل چهارم، در باره چگونگی پرورش ایشان در خاندان پیامبر (ص) است. اظهار محبت پیامبر خدا به او، بازی کردن پیامبر (ص) با او و بازی کردن او با پیامبر (ص)، کشتی گرفتن با برادرش حسن (ع) در حضور پیامبر (ص)، بازی کردن او با دیگر بچه‌ها و نماز خواندن او با پیامبر (ص)، می‌توانند آموزه‌های ارزشمندی برای تربیت فرزندان شایسته باشند که در این فصل، گزارش شده‌اند؛ همچنین روایات مختلفی که دلالت بر تغذیه امام حسین (ع) از انگشتان پیامبر (ص) دارند، مورد تبیین و تحلیل قرار گرفته‌اند.

فصل پنجم، شرحی اجمالی درباره همسران امام حسین (ع) و تحقیقی در زمینه انتساب مادر امام زین العابدین (ع) به یزدگرد (شاه ایران) دارد و در آن، به ضعف برخی گزارش‌ها که همسرانی را به امام (ع) نسبت داده‌اند، اشاره شده است.

فصل ششم، شمار فرزندان امام حسین (ع) و شرح حال اجمالی آنان است و در پایان آن، تحقیقی مفصل درباره انتساب رقیه به امام حسین (ع) آمده است.

بخش دوم: فضیلت‌ها و ویژگی‌های امام حسین (ع)

در این بخش، ابتدا به ملاک انتخاب گزارش‌های مربوط به فضایل امام حسین (ع) و مهم‌ترین کمالات مشترک میان امامان (علیهم السلام) و بارزترین ویژگی‌های سیدالشهدا اشاره شده است؛ سپس به تفصیل، فضایل مشترک میان ایشان و سایر اهل بیت (علیهم السلام)، فضایل مشترک میان ایشان و برادرش امام حسن (ع)، فضایل ویژه امام حسین (ع)، مکارم اخلاقی ایشان، و ویژگی‌های ایشان در عبادت و شماری از کرامات ایشان، در شش فصل، ارائه شده است؛
فصل یکم، درباره فضیلتی است که میان امام حسین (ع) و

اجتماعی، سخنان و آرا و نظریات دیگران درباره امام (ع) یافت می‌شده است، در حد توان و امکان، گرد آورده است و پس از تجزیه و تحلیل و ساماندهی منطقی مباحث، اینک در اختیار پژوهشگران قرار گرفته است.

آنچه پرداختن به این دانشنامه را با وجود آثار فراوان دیگر در این باره ضروری می‌سازد، عبارت است از:

۱. جایگاه امام حسین (ع) و حادثه عاشورا در فرهنگ شیعه؛
 ۲. ظرفیت گسترده حادثه عاشورا و امام حسین (ع) برای بهره‌بری در مسیر کمال انسانی؛
 ۳. گسترش خرافات و سوء استفاده‌ها از حادثه عاشورا؛
 ۴. مغفول ماندن بخش‌های دیگر زندگانی امام حسین (ع) و غلبه نگاه تجزیه‌ای به زندگانی امام (ع)؛
 ۵. عدم استفاده از منابع اصیل و کهن در بیشتر آثار و تألیفات منتشر شده؛
 ۶. عدم بررسی زندگانی امام (ع) از زاویه‌های تاریخی، حدیثی، تفسیری، کلامی، فقهی و ...
- اینها و برخی دیگر از اسباب و علل، زمینه ساز پرداختن به این پژوهش شد و اینک می‌توان ادعا کرد با جستجوی گسترده در تمامی مصادر مربوط، اعم از منابع کهن و جدید و نیز منظور داشتن ابعاد قرآنی، حدیثی، کلامی، فقهی، تاریخی و اجتماعی مسئله، و نگاه تحلیلی-انتقادی به اطلاعات و آگاهی‌های موجود، مجموعه‌ای نسبتاً جامع درباره امام حسین (ع) سامان یافته است. گفتنی است با وجود همه این کوشش‌ها، نمی‌توان کتاب را بدون برخی کاستی‌ها دانست؛ از این رو در درآمد کتاب از همه پژوهشگران، درخواست شده با نقد و نظر خود، در هر چه کامل‌تر شدن این اثر، یاری رسانند.

دانشنامه امام حسین (ع) در یک نگاه

این دانشنامه، از پانزده بخش و ۱۳۸ فصل، تشکیل شده است. گزارش اجمالی بخش‌ها و فصل‌های دانشنامه، از این قرار است:

بخش یکم: زندگی خانوادگی سیدالشهدا (ع)

در بخش نخست این دانشنامه، چگونگی تولد، نامگذاری، و ویژگی‌های ظاهری، چگونگی پرورش، ازدواج و شمار فرزندان امام حسین (ع)، در شش فصل، مورد بررسی قرار گرفته است.
در فصل یکم از این بخش، مدت بارداری فاطمه (س) به حسین (ع) و تاریخ ولادت امام حسین (ع) و حوادث مربوط به آن، ارائه شده و شماری از مسائل مربوط به این موضوع، مانند حضور اسماء بنت عمیس به هنگام ولادت امام (ع) و رؤیای امّ

است احادیث این بخش، به دلیل آنکه اعتقادی شمرده می‌شوند، از نظر سند، مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند و احادیثی که از اعتبار لازم برخوردار نبوده‌اند، به عنوان مؤید، در کنار احادیث معتبر آمده‌اند.

در فصل یکم این بخش، بر پایه روایات معتبر، اثبات شده که موضوع رهبری پس از پیامبر خدا(ص)، از جانب خداوند، مشخص شده و خداوند متعال، اهل بیت ایشان را به عنوان امامان امت، برگزیده و رهبری را در نسل امام حسین(ع) قرار داده است. در فصل دوم، تعبیرهای گوناگون پیامبر خدا(ص) درباره امامت سیدالشهدا و استمرار امامت در نسل ایشان، دسته‌بندی شده است؛ بدین سان که: اوصیای پیامبر(ص) و پیشوایان دین، از فرزندان امام حسین(ع) هستند و امامت در نسل اوست. امام حسین(ع)، پدر نه امام است و آنان، خلفای خدا در زمین‌اند و از ملکه عصمت برخوردارند. آنان، رکن دین خدا هستند و هرگز از قرآن، جدا نخواهند شد.

بر پایه گزارش‌های فصل سوم، امام علی(ع)، فاطمه زهرا(س) و سایر اهل بیت(علیهم السلام) تا امام هادی(ع)، با صراحت، امامت سیدالشهدا را تبیین کرده‌اند.

در فصل چهارم، دو وصیت‌نامه مکتوب امام حسین(ع)، آمده که یکی راهنگام حرکت از مدینه، به ام سلمه سپرد و دیگری را در کربلا، به دختر بزرگش فاطمه داد؛ همچنین به وصی قرار دادن خواهرش زینب(س) اشاره شده است و ضمن تحلیلی، موضوع وصیت‌های مختلف ایشان، تبیین شده است.

بخش چهارم: امام حسین(ع) پس از پیامبر(ص) تا شهادت پدر

در آغاز این بخش، تحلیلی از زندگی امام حسین(ع) در این دوران، یعنی از هفت سالگی تا ۳۶ سالگی ایشان، ارائه شده است؛ سپس به نکات قابل توجهی از زندگی ایشان در این مقطع از تاریخ اسلام، در ضمن چهار فصل، اشاره شده است:

فصل یکم، به زندگی امام حسین(ع) از هفت سالگی تا نه سالگی، مقارن ایام خلافت ابوبکر (۱۱-۱۳ ق) می‌پردازد. تحقیقاً این دوران، تلخ‌ترین ایام زندگی امام(ع) بوده است. وفات جدش پیامبر خدا(ص)، شهادت مادرش فاطمه(ع) و مظلوم واقع شدن پدرش علی(ع)، در این دوران اتفاق افتاد. همراهی با پدر در دفاع از حقش و انتقاد به ابوبکر با زبان کودکانه، از حوادث این دوران از زندگی ایشان است.

فصل دوم، به زندگی امام(ع) از نه سالگی تا نوزده سالگی، مقارن با خلافت عمر (۱۳-۲۴ ق) اختصاص دارد. در این دوران، خلیفه دوم، برای ایشان احترام ویژه‌ای قائل بود. حادثه

سایر اهل بیت(علیهم السلام)، مشترک است؛ مانند طهارت از انواع پلیدی‌های ظاهری و باطنی، گستردگی دانش، مرجعیت علمی، و خوب مودت، و خوب اطاعت و تمسک، همراهی با پیامبر خدا(ص) در مباحله با نصاری نجران، همتایی امام(ع) با پیامبر(ص) در وجوب تسلیم بودن در برابر ایشان و حرمت ستیز و مخالفت با ایشان، و نزول سوره انسان (دهر) درباره آنان و نیز سایر فضایلی که درباره اهل بیت(علیهم السلام) نقل شده است. فصل دوم، درباره فضایلی است که امام حسین(ع) با برادرش امام حسن(ع) در آنها مشترک‌اند، مانند: فرزند پیامبر خدا بودن، تصریح پیامبر(ص) به امامت آنان، جایگاه رفیع خانوادگی و برتری آنان بر سایر جوانان امت و اهل بهشت، اهمیت دوستی با آنان و خطر دشمنی با آنان.

فصل سوم، شامل فضایلی است که تنها درباره امام حسین(ع) گزارش شده‌اند، مانند زیور آسمان و زمین بودن، محبوب‌ترین مردم بودن در نزد اهل آسمان، دعای پیامبر(ص) برای علاقه‌مندان به حسین(ع) و بوسه زدن پیامبر(ص) بر پیشانی و لب‌های وی.

فصل چهارم، به فضایل اخلاقی امام حسین(ع) اختصاص دارد؛ مانند: عزت نفس، حُسن خلق، شجاعت، ادب، تواضع و سخاوت؛ همچنین داستان‌های مختلفی از سخاوت ایشان، در این فصل آمده است.

در فصل پنجم، علاقه امام حسین(ع) به عبادت، کثرت نماز و روزه ایشان، رفتن ایشان به حج با پای پیاده، شب‌زنده‌داری و انواع نیکی‌های امام(ع) گزارش شده است.

در فصل ششم، شماری از کرامات امام حسین(ع) آمده است؛ مانند اجابت دعاها، سخن گفتن کودک به فرمان ایشان و شفا یافتن بیمار به برکت ایشان.

گفتنی است آنچه درباره جایگاه خانوادگی و فضایل و ویژگی‌های امام حسین(ع) بدان اشارت رفت، حاکی از کمالاتی است که زمینه‌ساز امامت و رهبری ایشان‌اند؛ بنابراین بخش اول و دوم این دانشنامه، مقدمه بخش‌های بعدی آن، محسوب می‌گردد.

بخش سوم: دلایل امامت امام حسین(ع) و فرزندانش

در این بخش، ابتدا نکاتی درباره اینکه امامت از مناصب الهی و در ادامه منصب نبوت است، ارائه شده و سپس، رهنمودهای خداوند متعال، روایاتی از پیامبر خدا(ص) و روایاتی از سایر امامان(علیهم السلام) درباره امامت امام حسین(ع) و استمرار امامت در نسل ایشان و نیز روایاتی در مورد وصیت‌های ایشان، در چهار فصل، گزارش شده است. گفتنی

بودن شهادت ایشان و پیشگویی آن، منافاتی با اراده و اختیار انسان ندارد؛ سپس پیشگویی هایی، در چهار فصل، گزارش شده اند:

در فصل یکم، خبر دادن خداوند متعال از به شهادت رسیدن امام حسین (ع) و از اینکه: امام حسین (ع) سرور همه شهیدان گذشته و آینده جهان است، فرزندان و همراهانش شهید می شوند، و شهادت، سرنوشت اوست.

پیشگویی های پیامبر خدا (ص) درباره شهادت امام حسین (ع) پیش از ولادت وی و در مقاطع مختلف کودکی اش، بسیار قابل تأمل است. در این پیشگویی ها - که در فصل دوم بخش ششم آمده - حتی تاریخ شهادت، مکان شهادت، نام و مشخصات قاتل، کیفیت قتل، مزار و زائران امام (ع) نیز مشخص شده است.

بدیهی است سایر پیشگویی هایی که در این بخش بدان ها اشاره شده است، ریشه در پیشگویی پیامبر (ص) و الهام الهی دارند.

پس از پیامبر (ص)، امام علی (ع) بیش از هر کس دیگر درباره شهادت امام حسین (ع)، سخن گفته است. گفتنی است امام علی (ع) در ایام خلافتش، حداقل سه بار از سرزمین کربلا عبور کرده است^۱ و بسیاری از پیشگویی های ایشان، در همین سرزمین انجام گرفته است. این پیشگویی ها، بسیار خواندنی و عبرت آموزند. در پیشگویی های امام علی (ع) که در فصل دوم آمده اند، مشخصات شرکت کنندگان در قتل سیدالشهدا، نام پرچمدار سپاه آنان و شماری از شخصیت های معروفی که در آن حضور دارند، نام قاتلان امام (ع)، نام برخی از کسانی که امام (ع) رایاری نمی کنند و بسیاری از مسائل دیگر، گزارش شده است.

در فصل چهارم از بخش ششم، به سایر پیشگویی ها درباره شهادت امام حسین (ع) اشاره شده است؛ مانند پیشگویی های: امام حسن (ع)، خود امام حسین (ع)، سلمان، ابوذر، میثم، ابن عباس، شماری از اصحاب امام علی (ع) و کعب الأحبار.

بخش هفتم: خروج امام حسین (ع) از مدینه تا رسیدن به کربلا
در آغاز این بخش، تحلیلی نسبتاً جامع درباره زمینه ها و علل قیام امام حسین (ع) آمده است و پس از آن، مسائل مهمی مانند امتناع امام (ع) از بیعت با یزید، خروج امام (ع) از مدینه،

قابل توجهی در این مقطع از تاریخ زندگی ایشان، گزارش نشده است.

فصل سوم، ویژه زندگی امام (ع) از بیست سالگی تا ۳۱ سالگی، مقارن با خلافت عثمان (۲۴-۳۵ ق) است. برخورد تند امام (ع) با ابوسفیان در آغاز خلافت عثمان، بیماری ایشان در راه مکه، تبعید شدن ابوذر به ربه و کشته شدن عثمان، حوادثی در این مقطع از تاریخ زندگی امامند. مسئله شرکت امام (ع) در جنگ های افریقیه (تونس) و طبرستان و در ماجرای دفاع از عثمان - که مربوط به این دوره است - نیز مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

فصل چهارم، به زندگی امام حسین (ع) از ۳۱ سالگی تا ۳۶ سالگی، مقارن با خلافت پدرش امام علی (ع) (۳۵-۴۰ ق) مربوط است. در این فصل، حضور فعال امام حسین (ع) در صحنه های سیاسی و نظامی، به ویژه در جنگ های جمل، صفین و نهروان، و عنایت ویژه امام علی (ع) به او و برادرش امام حسن (ع)، به تفصیل، گزارش شده است.

بخش پنجم: امام حسین (ع) پس از شهادت پدر تا قیام عاشورا
در تبیین این مقطع از تاریخ زندگی امام حسین (ع) (۴۰-۶۱ ق) که بخشی از آن، مقارن با امامت برادرش امام حسن (ع) بود،^۱ سه موضوع مهم، یعنی: رفتارشناسی امام (ع) در دوران امامت برادر، موضع گیری های ایشان در برابر حکومت معاویه^۲ و نیز ولایت عهدی یزید، در سه فصل، گزارش می گردد:

فصل یکم درباره پیروی کامل امام حسین (ع) از امام زمان خود و احترام ویژه او نسبت به امام حسن (ع) به ویژه در مورد صلح و بیعت با معاویه و وصیت امام حسن (ع) به ایشان است.

فصل دوم درباره سیاست امام (ع) در برخورد با معاویه و سیاست معاویه در برخورد با امام (ع)، زمینه سازی امام (ع) برای قیام بر ضد حکومت بنی امیه پس از مرگ معاویه و احساس خطر معاویه از ناحیه امام حسین (ع) است.

فصل سوم، درباره تلاش های معاویه برای ولایت عهدی فرزندش یزید، به قتل رساندن سران مخالفان این اقدام و از جمله امام حسن (ع) و سعد بن ابی وقاص، بیعت گرفتن معاویه برای یزید، مخالفت جدی امام حسین (ع) با این بیعت و سفارش های معاویه به هنگام مرگ به یزید در مورد چگونگی برخورد با امام حسین (ع) است.

بخش ششم: خبر دادن پیشاپیش، از شهادت امام حسین (ع)
در آغاز این بخش، پس از اشاره به قطعیت صدور روایات پیشگویی شهادت امام حسین (ع)، توضیح داده شده که مقرر

۱. امام حسن (ع) در سال ۵۰ هجری به شهادت رسید.

۲. معاویه، در سال ۶۰ هجری مُرد.

۳. ر. ک. به: ج ۳، ص ۲۴۹ (بخش ششم / فصل سوم / پیشگویی درباره شهادت او هنگام عبور از کربلا).

فعالیت های ایشان در مکه، اعزام مسلم (ع) به عنوان نماینده خود به کوفه و شهادت مسلم و جمعی دیگر از یاران امام (ع) و نیز زندانی شدن شماری دیگر از آنان، پیشنهادهای مختلف به امام (ع) مبنی بر نرفتن به کوفه و حرکت امام (ع) به سوی کربلا، در هفت فصل، گزارش شده است.

معاویه، در ماه رجب سال ۶۰ هجری به هلاکت رسید و یزید، جانشین او شد. یکی از نخستین اقدامات او پس از رسیدن به قدرت، بیعت گرفتن از کسانی بود که در زمان حکومت پدرش، از بیعت با یزید، سرپیچی کرده بودند که شاخص ترین آنها امام حسین (ع) بود؛ لذا به ولید بن عتبة بن ابی سفیان، حاکم مدینه، کتاباً دستور داد از آنها بیعت بگیرد و هر کس مخالفت کرد، گردنش را بزند. جریان مخالفت ورزیدن امام (ع) با یزید و بیعت نکردن با او که به خروج ایشان از مدینه انجامید، در فصل نخست این بخش، آمده است.

در فصل دوم، حوادثی که از هنگام خروج امام (ع) از مدینه تا ورود ایشان به مکه رخ داد، گزارش شده و در فصل سوم، رویدادهای مهمی که در ایام اقامت امام (ع) در مکه اتفاق افتاد (از جمله دعوت کوفیان از ایشان برای آمدن به کوفه و قیام بر ضد حکومت یزید و یاری خواستن امام (ع) از بزرگان بصره) آمده است. در فصل چهارم و پنجم، داستان رفتن مسلم از مکه به کوفه به عنوان نماینده ویژه امام حسین (ع) تا شهادت او و شهادت جمعی از یاران امام حسین (ع) در کوفه و زندانی شدن شماری از آنان آمده است و مواردی مانند استعفاء مسلم از نمایندگی امام در راه کوفه، محل اقامت مسلم در کوفه، تعداد بیعت کنندگان با او، جریان ترور ابن زیاد و ...، به عنوان گزارش های تاریخی، ارزیابی و تحلیل شده است.

هنگامی که روشن شد مقصد نهایی امام حسین (ع) کوفه است، افراد مختلف با انگیزه های گوناگون، ایشان را از این سفر منع می کردند. برخی از آنان مستقیم، از یزید دستور می گرفتند و برخی غیر مستقیم، مجری فرمان او بودند. برخی می خواستند امام هم مانند آنان راه عافیت جویی را در پیش گیرد و برخی واقعاً به امام (ع) علاقه داشتند و چون پیشگویی های مربوط به شهادت ایشان را شنیده بودند، به ایشان پیشنهاد می کردند از این سفر، منصرف شود. متن این پیشنهادها، در فصل ششم و شرح آنها، ضمن تحلیل پایانی این بخش، ارائه می گردد.

در فصل هفتم، ابتدا توضیحاتی درباره نقشه مسیر امام حسین (ع) از مکه به کربلا ارائه می شود؛ سپس به تلاش های یزید برای منصرف کردن امام (ع) از سفر به عراق، اشاره می شود

و به دنبال آن، حوادث مربوط به حرکت ایشان از مکه تا کربلا، به ترتیب، گزارش می شود و در پایان، تحلیل مشروحی درباره ارزیابی سفر امام حسین (ع) به عراق و انقلاب کوفه می آید.

بخش هشتم: رسیدن امام حسین (ع) به کربلا تا شهادت ایشان

در این بخش، متون مربوط به حادثه جانگداز عاشورا از آغاز ورود امام حسین (ع) به کربلا تا شهادت یاران، فرزندان، برادران، فرزندان برادر، فرزندان خواهر، فرزندان عمو و سرانجام، شهادت خود ایشان، در نه فصل، به تفصیل، گزارش شده است:

در فصل اول، ابتدا توضیح داده می شود که امام حسین (ع) در روز پنجشنبه دوم محرم سال ۶۱ هجری قمری وارد کربلا شد و در روز دهم محرم همان سال - که مصادف با مهرماه سال ۵۹ هجری شمسی و اکتبر سال ۶۸۰ میلادی است - به شهادت رسید. در ادامه، حوادثی که در مدت اقامت امام (ع) در کربلا تا تهاجم نظامی دشمن به اصحاب ایشان و استقبال آنان از شهادت، به ترتیب، بیان می گردد و در بخش پایانی، موقعیت خیمه های امام و نقش آن در میدان جنگ توضیح داده می شود.

در فصل دوم، پس از گزارش چگونگی آرایش نظامی یاران امام حسین (ع) در برابر سپاه کوفه در روز عاشورا و ارائه تحقیقی درباره شمار دو سپاه، صحنه مقاومت جنود رحمان در برابر سپاه شیطان، ترسیم می گردد. این صحنه شورانگیز و عبرت آموز، با نیایش روح بخش امام (ع) در بگاه عاشورا و سخنان زهیر و بُریر (دو تن از اصحاب امام (ع) با سپاه کوفه و اتمام حجت امام (ع) با عمر بن سعد، آغاز می شود.

پس از پرتاب نخستین تیر ابن سعد و تیرباران شدن سپاه امام (ع) و دعوت امام (ع) از اصحاب خویش برای صبر و مقاومت، جنگ آغاز می شود.

یاران امام حسین (ع) با شعار «یا محمد»، خود را به انبوه صف دشمن می زدند و برای شهادت، از یکدیگر سبقت می جستند و با مقاومتی جانانه در صحنه نبرد، پی در پی، شگفتی می آفریدند.

نماز جماعت خواندن امام حسین (ع) با یاران خود در صحنه نبرد در روز عاشورا، پیامی بس عمیق و آموزنده برای حسینیان تاریخ بود و آرامش امام (ع) و شماری از یاران خاص او در سخت ترین لحظات جنگ، درسی عمیق تر و آموزنده تر در بر داشت و رهنمودهای امام در این حال، بهترین جان مایه برای مجاهدان راستین تاریخ اسلام است.

شگفت انگیز آنکه شماری از بزرگان کوفه که ناظر صحنه

بخش نهم: وقایع پس از شهادت امام حسین (ع)

در بخش نهم، حوادثی که پس از شهادت امام حسین (ع) در کربلا به وقوع پیوست، پدیده‌های خارق‌العاده‌ای که در منابع معتبر گزارش شده، چگونگی دفن شهدا، سرنوشت سرهای مقدّس شهدا و کراماتی که از سر مقدّس سیدالشهدا (ع) دیده شد، چگونگی حرکت خاندان ابا عبد الله (ع) از کربلا به کوفه و از کوفه تا شام و بازگشت آنها از شام به مدینه، در هشت فصل، ارائه می‌شود.

پس از شهادت امام حسین (ع)، سپاه کوفه نهایت قساوت و بی‌رحمی را در برخورد با بدن‌های مطهر شهدا و اهل بیت سیدالشهدا (علیهم السلام) به نمایش گذاشت.

گزارش‌های مربوط به مصائب جانکاه بازماندگان حسین (ع)، غارت لباس‌های امام (ع)، اسب دوانی بر جسد مطهر ایشان، غارت آنچه در خیمه‌ها بود و نیز غارت زیورآلات خاندان رسالت، به آتش کشیده شدن خیمه‌ها، و اظهار شادمانی یزید و یزیدیان از آنچه برای اهل بیت (علیهم السلام) پیش آمد، در فصل نخست این بخش است.

در فصل دوم، پدیده‌های خارق‌العاده مرتبط یا مقارن با واقعه کربلا گزارش شده است؛ مانند تحقق پیشگویی پیامبر (ص) نزد ام سلمه و ابن عباس درباره شهادت امام حسین (ع)، خورشید گرفتگی، سرخ شدن آسمان، گریه آسمان و زمین، نوحه گری جن، فریاد جبرئیل و ...

در فصل سوم، حضور پیامبر (ص) به هنگام دفن شهدا، دفن کنندگان امام و یارانش، جایگاه قبور شهدا و دیده شدن بدن سیدالشهدا در قبر توسط عامل متوکّل عباسی، گزارش شده و در پایان، پژوهشی درباره چگونگی دفن شهدا و روز دفن آنها ارائه گشته است.

در ادامه، حوادث مربوط به سرهای مقدّس شهدا، فرستاده شدن آنها به کوفه و شام و گردانده شدن آنها در شهرها، محلّ دفن سر منور سیدالشهدا و کراماتی که از آن مشاهده شد، در فصل‌های چهارم و پنجم آمده است.

فصل ششم، با پژوهشی درباره شمار اسرا و باقیماندگان از همراهان امام حسین (ع) در واقعه کربلا آغاز می‌شود و در ادامه، چگونگی بردن اهل بیت امام (ع) از کربلا و ورود آنها به کوفه و حوادثی که در مدت اقامت آنها در کوفه اتفاق افتاد، ارائه، و از جمله، دفاع دلیرانه عبدالله بن عقیف از اهل بیت امام در مسجد کوفه که به شهادت او انجامید، گزارش می‌گردد.

مهم‌ترین و آموزنده‌ترین حوادث دوران کوتاه اقامت اهل

بودند، به جای آنکه به یاری امام (ع) بشتابند، به بالای بلندی ای رفته بودند و برای پیروزی او دعای می‌کردند!

پایان بخش این فصل، سلام وداع امام (ع) و آخرین دعای ایشان است؛ بدین سان، عاشورا با دعای امام حسین (ع) آغاز می‌شود و با دعای او پایان می‌یابد.

در فصل سوم، پس از تبیین مهم‌ترین ویژگی‌های اصحاب امام حسین (ع)، چگونگی شهادت برجسته‌ترین یاران امام (ع) با شرح حال اجمالی آنان و سپس شمار شهدای کربلا در چهار گروه، ارائه می‌گردد:

- دسته اول: شهدای کربلا از اصحاب پیامبر (ص): دو نفر؛
- دسته دوم: شهدای کربلا از اصحاب امام علی (ع): هشت نفر؛
- دسته سوم: شهدای کربلا از اهل بیت امام حسین (ع): هجده نفر (در ادامه این گزارش، به نام چهل و چهار نفر دیگر که در روایات شاذ آمده نیز اشاره شده است)؛

- دسته چهارم: شهدای کربلا از یاران امام حسین (ع): ۸۵ نفر.
گفتنی است افزون بر افراد مورد اشاره، نام اشخاص دیگری نیز در شمار شهدای کربلا آمده است که به دلیل معتبر نبودن گزارش‌های مربوط به آنها، در این دانشنامه به آنها اشاره‌ای نشده است.

نکته دیگر اینکه جمع میان گزارش مشهور - که شمار سپاه امام حسین (ع) را ۷۲ نفر ذکر کرده‌اند و عدد ۱۵۷ که در مورد شهدای کربلا آمده، موضوع مقاله‌ای تحلیلی در فصل دوم است.

در فصل‌های چهارم تا هشتم، چگونگی شهادت جانگداز فرزندان، برادران، فرزندان برادر، فرزندان خواهر و فرزندان عقیل (عموی امام حسین (ع))، به تفصیل، گزارش شده است.

در فصل پایانی این بخش نیز حوادث جانسوز آخرین لحظات زندگی افتخارآمیز سرور شهیدان، گزارش شده است. امام حسین (ع) دختر بزرگش فاطمه را خواست و نوشته‌ای را که در هم بسته شده بود و نیز وصیت‌نامه خود را تحویل او داد تا پس از واقعه کربلا به برادرش امام زین العابدین (ع) برساند.

ایشان سپس برای آخرین بار و به قصد اتمام حجّت، از مردم کوفه یاری طلبید. آنها گریستند، ولی یاری‌اش نکردند؛ پس یک تنه به میدان رفت و علی وار به صف دشمن زد.

در حالی که امام (ع) به شدت تشنه بود، باران تیر از هر سو، او را فرا گرفت. تیری بر پیشانی، تیری بر سینه، تیری بر گلو و تیری بر دهان او فرو نشست و ...

در پایان این فصل، گزارش‌هایی درباره شمار زخم‌های بدن امام (ع) و روایاتی درباره قاتل ایشان آمده است.

بیت امام حسین (ع) در کوفه، سخنرانی‌های حماسی و آتشین امام زین العابدین (ع)، فاطمه صغرا، ام کلثوم و به ویژه زینب کبرا (علیهم السلام) بود.

پایان بخش این فصل، گزارشی مربوط به شهادت دو کودک منسوب به مسلم بن عقیل است که از زندان ابن زیاد گریخته بودند؛ اما بیشتر منابع تاریخی، آن دو را فرزندان عبدالله بن جعفر می‌دانند.

در فصل هفتم، چگونگی فرستاده شدن اهل بیت سیدالشهدا از کوفه به شام، تبیین می‌گردد. در آغاز این فصل، پژوهشی قابل دقت درباره مسیر اسرا از کوفه به شام، ارائه می‌شود که آنان را از کدام راه به شام برده‌اند: از راه بادیه (حدود ۹۰۰ کیلومتر) یا از راه کنار فرات (حدود ۱۳۶۰ کیلومتر) و یا از راه موصل (حدود ۱۶۲۷ کیلومتر). در ادامه، رنج‌هایی که خاندان پیامبر (ص) در راه شام دیدند و حوادث و مصائب جانگدازی که در دوران حضور آنان در دمشق به وقوع پیوست، گزارش شده است. مهم‌ترین حادثه این دوران، سخنرانی زینب (س) در مجلس یزید و سخنرانی امام زین العابدین (ع) در مسجد دمشق بود که آگاه‌سازی عامه مردم و موضعگیری خواص را در پی داشت.

تأمل در گزارش‌های فصل هشتم از بخش نهم، نشان می‌دهد حضور اهل بیت سیدالشهدا در شام، از نظر سیاسی و اجتماعی، به زیان حکومت یزید تمام شد.

پایان بخش این فصل، گزارش‌های مربوط به بازگشت خاندان رسالت به مدینه و نیز گزارش زیارت نخستین زائر قبر سیدالشهدا (یعنی جابر بن عبدالله انصاری) است که در این باره، سه مسئله تاریخی، مورد بررسی قرار می‌گیرد: ۱. عبور اهل بیت امام (ع) از کربلا در بازگشت از شام؛ ۲. امکان حضور جابر در اربعین اول در کربلا؛ ۳. دیدار جابر و اهل بیت سیدالشهدا در کربلا.

بخش دهم: بازتاب شهادت امام حسین (ع) و فرجام کسانی که در کشتن او و یارانش نقش داشتند

در آغاز بخش دهم، تحلیلی درباره بازتاب‌های اجتماعی و آثار تکوینی واقعه عاشورا و نیز چهار جنبشی که تحت تأثیر مستقیم یا غیر مستقیم امواج سیاسی و اجتماعی این واقعه تاده سال پس از آن پدید آمد، ارائه می‌شود.

پس از آن، متن گزارش‌های مربوط به بازتاب شهادت سیدالشهدا و یارانش در میان شخصیت‌های برجسته آن روز جهان اسلام، در میان جنایتکاران و خانواده‌های آنها، در جامعه

عراق و حجاز و حتی در میان غیر مسلمانان، در پنج فصل، مطرح می‌گردد و در فصل ششم، سرنوشت شوم کسانی که در این حادثه نقش داشتند و نیز مردمی که از یاری کردن امام (ع) سر باز زدند، تبیین می‌شود.

بخش یازدهم: عزاداری و گریه برای امام حسین (ع)

بخش یازدهم با تحلیلی بسیار مهم و کاربردی درباره فلسفه تداوم عزاداری برای سیدالشهدا (ع) و آثار و برکات آن، ویژگی‌های مجالس عزاداری هدفمند و آسیب‌شناسی عزاداری برای امام حسین (ع)، آغاز می‌گردد.

در فصل یکم، پس از نقل احادیثی که به عزاداری برای سیدالشهدا (به خصوص در دهه اول محرم) توصیه می‌نمایند، نخستین عزاداران امام (ع) پس از واقعه کربلا و نخستین کسانی که در عزای ایشان لباس سیاه پوشیدند، معرفی می‌شوند و در پایان، سیر تاریخی مراسم عزاداری حسینی از قرن اول هجری تا عصر حاضر، ضمن تحلیلی خواندنی، پیش روی پژوهشگران قرار می‌گیرد.

در فصل دوم، تأکید بر ذکر مصائب سیدالشهدا (ع)، سه بار درود گفتن بر ایشان هنگام یادآوری ایشان، به یادآور آوردن تشنگی امام (ع) در هنگام نوشیدن آب و همچنین ذکر مصائب امام حسین (ع) نزد امام باقر و امام صادق (ع) آمده است.

در فصل سوم، پس از نقل روایتی درباره علت اهمیت ویژه روز عاشورا، به آداب این روز، اشاره شده است که عبارت‌اند از: تعطیلی عمومی، اجتناب از لذت‌ها، برپا داشتن مجالس عزاداری در منزل یا شرکت در مجالس عزاداری، تسلیت گفتن به یکدیگر و نیز خواندن نماز و دعا و زیارت ایشان.

موضوع فصل چهارم، گریستن و گریاندن در مصیبت ابا عبدالله الحسین (ع) است. در این فصل، پس از نقل احادیثی درباره تشویق به گریستن و اظهار حزن و جزع نمودن در مصیبت امام حسین (ع)، توضیحی درباره حدیثی از ایشان که می‌فرماید: «أنا قتیل العبرة»: من کشته اشکم؛^۴ می‌آید و سپس ثواب گریه کردن بر سیدالشهدا (ع) و پاداش سرودن شعر در مصیبت ایشان و گزارش‌هایی شورآفرین درباره گریستن آدم (ع)، ابراهیم (ع)، عیسی (ع)، خاتم انبیا (ص) و خاندان او و نیز گریه فرشتگان، پریان، انواع حیوانات، آسمان، زمین و بلکه همه چیز و حتی دشمنان سیدالشهدا (ع) بر ایشان، ارائه می‌گردد.

۴. ر. ک. به: ج ۱۰، ص ۳۴، ح ۲۷۶۵.

بخش دوازدهم: مرثیه‌هایی در سوگ امام حسین (علیه السلام) و یارانش

در ابتدای بخش دوازدهم، پس از دسته‌بندی محتوای اشعاری که در طول چهارده قرن در رثای سیدالشهدا (ع) و یارانش سروده شده‌اند، ضمن مقاله‌ای تحلیلی، تحولات شعر عاشورایی و فراز و فرود آن، بررسی می‌گردد و در ادامه، نمونه‌هایی از اشعاری که در این باره سروده شده‌اند، به ترتیب تاریخی، در هفت فصل، گزارش می‌شوند.^۵

بخش سیزدهم: زیارت امام حسین (ع)

درآمد بخش سیزدهم، نکاتی قابل توجه در باره‌ی واژه‌شناسی «زیارت»، ریشه‌یابی آن در فطرت، زیارت زندگان و مردگان از نگاه اسلام، تشویق احادیث اسلامی به زیارت قبور پیامبر خدا و اهل بیت (علیهم السلام)، فضیلت زیارت امام حسین (ع) و مهم‌ترین آداب و آسیب‌شناسی آن را تقدیم پژوهشگران می‌نماید. در پی آن، احادیث مربوط به فضایل زیارت قبر سیدالشهدا (ع)، آثار و برکات آن، هشدار نسبت به ترک آن، حضور فرشتگان و ارواح انبیاء و اولیای الهی در مزار ایشان، آداب زیارت و زیارت‌نامه‌های مختلف و نایب گرفتن برای زیارت ایشان، در شانزده فصل آمده است.

بخش چهاردهم: مزار امام حسین (ع)

در بخش چهاردهم، پس از تبیین تاریخچه حرم حسینی، احادیثی درباره‌ی فضیلت مزار امام حسین (ع) و برکات تربت مزار ایشان، در سه فصل، گزارش می‌شود: در فصل نخست، زیارتگاه امام حسین (ع) به عنوان باغی از باغ‌های بهشت، معرفی شده که دعا در آن، اجابت می‌شود؛ همچنین مخیر بودن مسافر در قصر و اتمام نمازهای چهاررکعتی، از فضایل محدوده حرم سیدالشهدا شمرده شده است. در این فصل، پژوهشی درباره‌ی محدوده تخییر مسافر در قصر و اتمام نیز ارائه می‌شود.

فصل دوم درباره‌ی شفا خواستن از خداوند به واسطه تربت مزار امام حسین (ع)، آداب آن و نیز موانع بهره‌مندی از برکات تربت مزار ایشان است و چند نمونه از شفایافتگان به برکت استشفا به تربت سیدالشهدا (ع) نیز معرفی شده‌اند؛ همچنین محدوده تربت ایشان که می‌توان با آن استشفا نمود، در ضمن مقاله‌ای تحلیلی توضیح داده شده است.

در فصل سوم، احادیث مربوط به سایر برکات تربت امام حسین (ع) گزارش شده است؛ مانند بهره‌گیری از آن در موارد

ترس و وحشت، مضاعف شدن ثواب نماز با سجود بر آن، فضیلت ساختن تسبیح یا کام برداشتن نوزاد با آن و ...

بخش پانزدهم: حکمت‌های رسیده از امام حسین (ع)

امام حسین (ع) به دلیل شرایط سیاسی دوران امامتش، میراث علمی فراوانی ندارد؛ اما این، به معنای بسته بودن راه بهره‌گیری از دریای علم و حکمت ایشان نیست. در بخش پایانی دانشنامه امام حسین (ع)، پس از تبیین این موضوع و تفسیر معنای «حکمت» در لغت و در قرآن و حدیث، حکمت‌های منشور و منظوم نقل شده از ایشان یا منسوب به ایشان، در زمینه‌های معرفتی، سیاسی، عبادی، اخلاقی و عملی، در ده باب و پنجاه و پنج فصل، در معرض دید محققان و علاقه‌مندان قرار می‌گیرد. گفتنی است شماری از این حکمت‌ها در بخش‌های مختلف این دانشنامه آمده و در این بخش، به صورت دسته‌بندی شده، با ترتیب زیر، ارائه می‌گردد:

باب یکم: حکمت‌های نقل شده از امام حسین (ع) درباره‌ی عقل، علم، حکمت و یقین، در سه فصل.

باب دوم: حکمت‌های اعتقادی درباره‌ی خداشناسی، ایمان، اسلام، قضا و قدر، بازگشت مردگان به دنیا و زندگی پس از مرگ، در پنج فصل.

باب سوم: حکمت‌های اعتقادی، سیاسی و اخلاقی درباره‌ی امامت، امت، فضایل اهل بیت (علیهم السلام) و رهبری آنان، پیروان اهل بیت (علیهم السلام) و همچنین سخنان امام حسین (ع) در برخورد با معاویه، سخنان ایشان درباره‌ی بیعت با یزید و علل قیام ایشان بر ضد یزید، رد کردن پیشنهاد سکوت، سخنان ایشان در کربلا و مطالبی که درباره‌ی صبر و مقاومت فرموده، سخنانی که درباره‌ی وفای اصحاب خود فرموده، رویاهای ایشان درباره‌ی پیش‌بینی‌های آینده و اجابت دعاها، امام (ع) و کرامات ایشان، در پانزده فصل.

باب چهارم: حکمت‌هایی درباره‌ی عبادت خدا، اذان، وضو، نماز، روزه، حج، عمره، طواف، جهاد، خمس، زکات، امر به معروف و نهی از منکر، قرائت قرآن، ذکر، دعا، صلوات بر پیامبر (ص)، خانه خدا، طلب حلال و انفاق در راه خدا، در چهارده فصل.

باب پنجم: حکمت‌های اخلاقی و عملی درباره‌ی اخلاق و رفتار نیکو، مکارم اخلاقی پیامبر (ص)، مکارم اخلاقی امام

۵. گفتنی است در ترجمه فارسی، اشعاری که تا قرن چهارم به عربی سروده شده‌اند، ترجمه گشته‌اند و پس از آن، نمونه‌هایی از اشعار فارسی ارائه می‌شوند.

حسین(ع)، آداب همنشینی، سلام کردن، اخلاق و رفتار ناشایست و نیز رهنمودهایی طبی، در یازده فصل.

باب ششم: حکمت های جامعی که در قالب احادیث قدسی، یا احادیث نبوی و علوی، به وسیله امام حسین(ع) یا از خود ایشان روایت شده است.

در باب هفتم، حکمت های گوناگونی که در زمینه های مختلف از امام حسین(ع) نقل شده اند و در ابواب و فصول پیشین جای نگرفته اند، ارائه می شوند.

در آغاز باب هشتم، پژوهشی درباره اشعار امام حسین(ع) و دیوان منسوب به ایشان - که در باب دهم می آید - ارائه می شود و پس از بررسی مصادر تاریخی، ادبی و حدیثی اشعار ایشان و ارزیابی استناد آنها به امام(ع) و دسته بندی محتوایی آنها، شعرهایی که در زمینه های مختلف از ایشان نقل شده، گزارش می گردند.

در باب نهم، تمثیل های امام حسین(ع) به اشعار دیگران، جمع آوری شده است.

باب دهم نیز به گزارش دیوان منسوب به ایشان، اختصاص دارد. گفتنی است اشعار این دیوان، با ابیات منسوب به امام(ع) در سایر مصادر - که در باب هشتم آمده اند - مشابهتی ندارند و این خود، دلیل عمده برای تردید در انتساب این دیوان به امام(ع) محسوب می شود.

ویژگی های «دانشنامه امام حسین(ع)»

شماره از ویژگی های برجسته این دانشنامه بدین قرار است:

۱. بازنگری تاریخ زندگی امام حسین(ع)

گذشت که بازنگری تاریخ عاشورا و پاکسازی آن از مطالب سست و بی اساس، بزرگ ترین خدمتی است که امروز، مراکز علمی و پژوهشی می توانند به ساحت قدسی ابا عبد الله(ع) و مکتب اهل بیت(علیهم السلام) داشته باشند. دانشنامه امام حسین(ع)، گامی سترگ است در این راه، و بدین سان، اصلی ترین ویژگی این دانشنامه، بازنگری تخصصی زندگی امام حسین(ع) و به خصوص تلاش برای تحریف زدایی از تاریخ عاشورا است. سایر ویژگی های این پژوهش که در پی خواهند آمد، به گونه ای مرتبط با این ویژگی اصلی هستند.

۲. استناد به منابع کهن و قابل استناد

نخستین اقدام اساسی در جهت بازنگری زندگی امام حسین(ع)، مستند ساختن متن گزارش ها به منابع کهن و قابل استناد است؛ از این رو کوشیده شده متن این دانشنامه، از منابع

حدیثی و تاریخی معتبر و قابل استناد، گزینش گردد. بر این پایه، تکیه گاه اصلی تدوین آن، در درجه نخست، منابعی هستند که تا قرن چهارم و پنجم هجری نگارش یافته اند و در مراتب بعد، منابع تألیف شده تا قرن هفتم هجری و پس از آن، آثار تا قرن نهم.

مقتل نگاری های قرن دهم هجری به بعد، مورد استناد نیستند؛ جز برای نقد و اهدافی مانند آن، که در این صورت، به معتبر نبودن گزارش، اشاره شده است.

در پژوهش های تاریخی، سختگیری های معمول در روایات فقهی، معمول نیست، بلکه بیشتر، چگونگی و استواری یا ناستواری متن، مورد توجه است و برای رسیدن به حقیقت، باید از قرائن مختلف، بهره گرفت.

بر این اساس، در جمع آوری گزارش ها و گزینش آنها، افزون بر تلاش برای مستند کردن آنها به منابع معتبر، اصلی ترین معیار، «نقد متن» است و محققان این مجموعه کوشیده اند از راه تأیید مضمون گزارش ها با قرائن عقلی و نقلی، برای پژوهشگر، نوعی اطمینان به گزارش، حاصل کنند؛ از این رو احادیث منکر نیامده، گرچه در منابع معتبر وجود داشته باشند، و اگر در موارد خاصی، گزارشی غیر معتبر ذکر شده است، چرایی آن را توضیح داده اند.

این نکته نیز قابل توجه است که مبنای نگارش این دانشنامه، بررسی اسناد روایات نیست؛ لیکن در بخش امامت امام حسین(ع)، به دلیل اهمیت اعتقادی موضوع، افزون بر آنچه بدان اشارت رفت، بررسی اسناد نیز مورد توجه قرار گرفته است.

۳. بهره گیری از منابع شیعه و اهل سنت

امام حسین(ع)، نه تنها پیشوای سوم پیروان اهل بیت(علیهم السلام)، بلکه شخصیتی بزرگ در جهان اسلام است که دارای وجهه بین المللی و فرادینی و مورد احترام پیروان همه مذاهب اسلامی و آزادیخواهان جهان است؛ از این رو استناد به منابع اهل سنت در کنار منابع پیروان اهل بیت(علیهم السلام)، افزون بر تقویت مضمون گزارش ها، بر اعتبار جهانی دانشنامه ای که ابعاد گونه گونه زندگی امام(ع) را گزارش می کند، می افزاید و مخاطبان بیشتری را جذب خواهد کرد.

گفتنی است منابع کهن و قابل استناد فراوانی از اهل سنت، مانند تاریخ الطبری، أنساب الأشراف، الفتوح ابن اعمش و ...، تاریخ عاشورا را گزارش کرده اند که در کنار منابع شیعه، در این دانشنامه، مورد بهره برداری قرار گرفته اند.

۴. جامعیت همراه با گزیده نگاری

ویژه آسیب شناسی و سیر تاریخی آن و تاریخچه عمارت حرم امام حسین (ع)، به تفصیل مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

از ویژگی های مهم این دانشنامه، با ارجاع گزارش های همگون به یکدیگر، جامعیت همراه با گزیده نگاری است. در این شیوه، همه متون حدیثی که در منابع فریقین آمده اند، در معرض دید پژوهشگر قرار می گیرند؛ اما جز در مواردی خاص،^۶ تکرار نمی شوند، بلکه برگزیده آنها در متن کتاب می آید و در پاورقی، به متون مشابه، اشاره می گردد.

۸. جمع بندی و تحلیل روایات متعارض

شماری از روایات رسیده از اهل بیت (علیهم السلام) بر حسب ظاهر، در مورد برخی از مسائل مربوط به امام حسین (ع)، تعارض دارند؛ مانند احادیثی که درباره نامگذاری امام (ع) وارد شده اند یا احادیثی که تغذیه امام حسین (ع) از انگشتان یا زبان پیامبر (ص) را گزارش کرده اند، یا احادیثی که ثواب زیارت سیدالشهدا را با ثواب حج و عمره، مقایسه نموده اند. جمع بندی و تحلیل این گونه روایات، پژوهشگر را با «فقه الحدیث» و فهم نقل های مختلف، آشنا می سازد.

۵. نقد منابع معتبر

هر چند گزارش منابع معتبر، برای دستیابی به واقعیت، سودمند است، اما اعتبار منبع، لزوماً به معنای درستی همه گزارش ها نیست.

این دانشنامه نه تنها گزارش های منابع غیر معتبر را در صورت نیاز، مورد نقد قرار می دهد، بلکه گاه گزارش های منابع معتبر را نیز ارزیابی کرده، نادرستی آنها را روشن می سازد؛ مانند گزارش های مربوط به حضور اسماء بنت عمیس در جریان ولادت امام حسین (ع)؛ در صورتی که وی در آن تاریخ، همراه شوهرش جعفر بن ابی طالب، در حبشه بوده است یا مشارکت امام (ع) در جنگ های فتح افریقیه (تونس) و طبرستان،^۷ یا استعفای مسلم بن عقیل از نمایندگی امام (ع)،^۸ یا مخفی شدن امام زین العابدین (ع) در دوران اسارت^۹ و ...

۹. کاربردی بودن محتوا

دانشنامه امام حسین (ع) صرفاً تاریخی نیست که متون و اسناد تاریخی مرتبط با حسین بن علی (ع) را گزارش و تحلیل کند، بلکه در گزینش متون و ارائه تحلیل ها، واقعیت ها و نیازهای روز، در نظر گرفته شده است. این مجموعه، مرجعی غنی و کارآمد برای پژوهشگران، گویندگان، نویسندگان، هنرمندان، فیلمنامه نویسان و همه کسانی است که می خواهند حسین بن علی (ع) را به عنوان الگوی یک زندگی شرافتمندانه به جامعه معرفی کنند و نیز به همه آزادخواهانی که می خواهند از روش آن پیشوای بزرگ، سرمشق بگیرند.

۶. تبیین و تفسیر، در کنار گزارش

کتاب های تاریخی، معمولاً یا صرفاً به نقل و گزارش حوادث تاریخی می پردازند و یا از زاویه تحلیل و تفسیر، به رویدادها می نگرند؛ اما دانشنامه امام حسین (ع)، سعی دارد از هر دو شیوه استفاده کند؛ بدین سان که پیش از نقل متن گزارش درباره مسائل مختلف و یا پس از آن، در صورت نیاز، تفسیر و تبیین نکات مهم تاریخی، جمع بندی گزارش ها و تحلیل رویدادها را پیش دید خوانندگان جستجوگر قرار می دهد.

۱۰. تنظیم منطقی و آسان یاب

گزارش ها و تحلیل ها به گونه ای تنظیم یافته اند که پژوهشگر با نگاهی اجمالی و گذرا، در جریان کلی مطالب کتاب قرار گیرد و در اسرع وقت، به سادگی بتواند مطلب مورد نظر خود را بیابد؛ به سخن دیگر، عناوین، همچون نموداری درختی تنظیم شده اند؛ به گونه ای که گویای محتوای بخش ها و فصل ها باشند و همه محتوای کتاب را شامل شوند.

۷. بررسی تفصیلی مسائل مرتبط با حادثه عاشورا

در این کتاب، افزون بر تبیین، تفسیر و نقد گزارش های تاریخی، مسائل و مباحث مهم و محوری مرتبط با حادثه عاشورا، مانند زمینه ها و فلسفه نهضت حسینی، ارزیابی سفر امام حسین (ع) به عراق و انقلاب کوفه، ارزیابی کارنامه مسلم بن عقیل در کوفه، پیامدهای واقعه عاشورا و نقش مستقیم و غیرمستقیم آن در جنبش های پس از آن، مسائل مربوط به عزاداری سیدالشهداء (ع) به

۶. این موارد، عبارت اند از: تعدد ابواب و عناوین، اختلاف اساسی گزارش ها، وجود پیام و نکته ویژه ای در هر یک از گزارش ها.
۷. ر. ک به: ج ۲، ص ۳۲۴ (بخش چهارم / درآمد).
۸. ر. ک به: ج ۴، ص ۷۰ (بخش هفتم / فصل چهارم / تأملی در گزارش های مربوط به استعفای مسلم از نمایندگی امام حسین (ع)).
۹. ر. ک به: ج ۸، ص ۱۷۱ (بخش نهم / فصل ششم / سخنی در باره گزارش های مربوط به پنهان شدن امام زین العابدین (ع)).

۱۱. فراهم ساختن نیازهای پژوهشی فرعی

به منظور تسهیل کار پژوهشگرانی که به این دانشنامه مراجعه می‌کنند، نیازهای فرعی پژوهشی آنان نیز فراهم شده است تا برای دستیابی به مسائل جزئی، نیاز به مراجعه به منابع دیگر، نداشته باشند. شرح حال اجمالی اشخاص و گزارش اختلاف نام‌های آنان در منابع مختلف، تبیین الفاظ دشواریاب، توضیح مکان‌ها و نکات مبهم گزارش‌ها، تا جای ممکن، در متن کتاب یا در پانویس، انجام شده است؛ همچنین مکان‌های تاریخی، با نقشه‌های گویای طراحی شده توسط متخصصان (با همکاری محققان پژوهشکده علوم و معارف حدیث)، به دقت، معرفی شده‌اند.

۱۲. روش دانشنامه در تکریم

در گزارش متون حدیثی و تاریخی، در صورتی که متن مورد استناد، از پیامبر (ص) و اهل بیت (علیهم السلام) نقل شده باشد، نام آن بزرگواران، همواره با تکریم آورده می‌شود؛ هر چند در منبع چنین نیامده باشد، و اگر متن از غیر پیامبر (ص) و اهل بیت (علیهم السلام) نقل شده باشد، فقط به ذکر نام، بسنده می‌گردد.

تحلیل‌ها و نکته‌ها

این مجموعه علاوه بر آنکه ۴۱۹۱ متن روایی و تاریخی را در خود جای داده است، با بیش از چهارصد تحلیل و بیان که بخش عمده‌ای از آنها نو و قابل توجه‌اند به سترگی اثر افزوده است. اشاره به برخی موارد که بیشتر جلب توجه می‌کند، مناسب است:

- تحلیلی ارزشمند در مورد هدف قیام امام؛
- نقد حضور اسماء بنت عمیس در مراسم ازدواج حضرت فاطمه (س) و تولد حسنین (ع)؛
- تحلیل در خور توجه در مورد انتساب حضرت رقیه به امام حسین (ع)؛
- نقد سخن مشهور که نیمی از یاران امام حسین (ع) در تیرباران اول دشمن به شهادت رسیدند؛
- تحلیلی نو در مورد موقعیت خیمه‌ها و نقش آنها در کارزار؛
- نقد شماری از روضه‌های مشهور از جهت مدرک و محتوا؛
- سیر تاریخی بارگاه سیدالشهدا (ع) و تحول در آن؛
- تحلیلی مفصل در باره ارزیابی سفر امام حسین (ع) به عراق و دلیل این انتخاب؛
- نگاهی تحلیلی به عملکرد مسلم در کوفه؛
- زندگی‌نامه مفصل شهدای کربلا؛

- تحلیلی در مورد تعداد شهیدان کربلا؛

- پژوهش در مورد محل دفن سر مقدس امام و دیگر شهیدان؛

- تحلیلی باارزش در مورد مسیر حرکت اسیران از کوفه به شام و از شام به مدینه؛

- ارائه پنج نقشه جدید و ابتکاری و دقیق از کوفه و مسیرهای حرکت کاروان حسینی از مدینه به کربلا و بازگشت اسرا؛

- تحلیل در مورد اربعین؛

- تأثیر و نقش عاشورا در جنبشهای پس از آن؛

- سرنوشت شوم فاجعه آفرینان کربلا؛

- درآمدی بر عزاداری و گریه بر امام حسین (ع)؛

- سیر تاریخی عزاداری؛

- بررسی تحول‌ها در شعر عاشورایی؛

- درآمدی بر زیارت امام حسین (ع)؛

در دست انجام

نظر به اهمیت و گستردگی این دانشنامه، در ارتباط با آن، چند کار دیگر نیز در دست انجام است که به اجمال آنها را ذکر می‌کنیم:

۱. تدوین فهرست‌های گوناگون آیات، اعلام، اماکن، اشعار و ... که مجلد پانزدهم را تشکیل می‌دهد.
 ۲. ترجمه عربی. در متنی که در حال حاضر چاپ شده است، متون تاریخی به زبان عربی در صفحه‌های سمت راست و ترجمه در صفحه‌های مقابل است، اما تفسیر و تحلیل‌ها و نیز پیش‌گفتار و درآمد طولانی در جلد نخست، به فارسی نگارش یافته است.
 ۳. خلاصه (عربی-فارسی). خلاصه دانشنامه نیز به زودی نشر خواهد یافت.
 ۴. خلاصه (عربی).
 ۵. مقتل (فارسی-عربی). مرآئی معتبر سیدالشهدا (ع) به صورت جداگانه در دو مجلد نشر خواهد یافت.
 ۶. مقتل (عربی).
- سخنان آن حضرت در دو مجلد تحت عنوان «حکمت‌نامه امام حسین» و «جواهر الحکمه» و نیز فرهنگ عزاداری چاپ شده است.
- موضوعات پژوهشی دیگر نیز بر پایه این دانشنامه مد نظر است، اما چون هنوز به تصویب نهایی نرسیده است، از ذکر آنها خودداری کردیم.

